

بررسی نقض احکام قضائی

در فقه و حقوق موضوعه ایران

محسن عمارلو

کارشناس ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی

www.ketab.ir

سرشناسه : عمارلو، محسن، ۱۳۶۲ -
 عنوان و نام پدیدآور : بررسی نقض احکام قضایی در فقه و حقوق موضوعه ایران / محسن عمارلو.
 مشخصات نشر : تهران: خرسندی، ۱۳۹۶ -
 مشخصات ظاهری : ۲۵۶ ص.
 شابک : 978-600-114-838-5
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 یادداشت : کتابنامه. ص ۲۳۳-۲۵۲: همچنین به صورت زیرنویس.
 موضوع : ارای حقوقی -- ایران -- نقض (Judgments - - Iran - - *Cassation)
 موضوع : رویه قضایی -- ایران (Jurisprudence - - Iran)
 موضوع : تجدید نظر قضایی (فقه) * (Judicial sales (Islamic law)
 رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۶ ب ۴ ع ۹ / KMH1۷۸۷
 رده‌بندی دیویی : ۳۴۷/۵۵۰۴۷ :
 شماره کتابشناسی ملی : ۴۹۷۶۰۵۱ :

انتشارات خرسندی

تهران، خیابان انقلاب - خیابان فخر رازی، پلاک ۱۷۴ - نرسیده به خیابان دانشگاه -

پلاک ۱۷۴ - واحد ۲

تلفن: ۵ - ۶۶۹۷۱۰۳۴ و ۵ - ۶۶۲۱۰۵۸

فروشگاه شماره ۱: دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، تلفن: ۶۶۴۱۰۲۰۳

فروشگاه شماره ۲: میدان انقلاب، خ منیری جاوید (اردیبهشت)، پاری ۹۲، تلفن: ۶۶۷۵۵۹۱۰-۶۶۹۵۰۷۵۹

فروشگاه شماره ۳: خ انقلاب، نرسیده به میدان فردوسی، کوچه شهید بهمن، دانشکده حقوق دانشگاه آزاد،

طبقه زیرین (قسمت کتابفروشی): ۶۶۷۵۵۹۱۰

پست الکترونیک: Khorsandy.pub@gmail.com

سایت اینترنتی: www.Khorsandypub.com

بررسی نقض احکام قضایی، در فقه و حقوق موضوعه ایران

تألیف: محسن عمارلو

چاپ اول: ۱۳۹۶

صفحه‌آرایی: الهام پیدایی

شمارگان: ۵۰۰ جلد

قیمت: ۲۲۰,۰۰۰ ریال

ISBN: 978-600-114-838-5

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۱۴-۸۳۸-۵

فهرست مطالب

۱۳	پیشگفتار.....
۱۷	فصل اول: کلیات.....
۱۸	۱-۱- توضیح برخی از اصطلاحات مرتبط با موضوع.....
۱۸	۱-۲- حکم و کاربرد آن در قرآن.....
۱۹	۱-۳- واژه حاکم و معنی اصطلاحی آن در حقوق، شرع و فقه.....
۲۰	۱-۴- انواع حکم.....
۲۲	۱-۵- تفاوت‌های حکم و قضا.....
۲۲	۱-۶- نقض و معانی لغوی و اصطلاحی آن.....
۲۳	۱-۷- معنای لزوم در اصطلاح و لغت.....
۲۴	۱-۸- مفهوم قضاء در لغت.....
۲۵	۱-۸-۱- در فقه.....
۲۵	۱-۸-۲- در قرآن.....
۲۶	۱-۸-۳- در اصطلاح شرع.....
۲۷	۱-۹- مفهوم قاضی.....
۲۸	۱-۱۰- فرق بین فتوی و حکم.....
۳۱	۱-۱۱- فرق بین «قاضی» و «مجتهد» و «فقیه» و «مفتی».....
۳۱	۱-۱۲- اعتبار اجتهاد قاضی در فقه.....
۳۵	۱-۱۳- آراء فقهاء عامه در مورد قضاوت غیر مجتهد.....
۳۶	۱-۱۴- اعتراض (تجدید نظر).....
۳۶	۱-۱۴-۱- الف: مفهوم لغوی.....

- ۳۶-۱-۱۴-۲-ب: مفهوم اصطلاحی ۳۶
- ۳۷-۱-۱۵- تفاوت حاکم شرع با قاضی دادگستری ۳۷
- ۳۹-۱-۱۶- قضاوت قاضی مأذون و مقلد در فقه از باب ضرورت و در حال اضطرار ۳۹
- ۴۱-۱-۱۷- اعتبار امر مختومه ۴۱
- ۴۲-۱-۱۸- فراغ دادرس ۴۲
- ۴۲-۱-۱۹- رأی و قرار ۴۲
- ۴۲-۱-۲۰- تاریخ تطور بحث نقض حکم حاکم در فقه: ۴۲
- ۴۳-۱-۲۰-۱- شرایط قضاء و نقض حکم در قرآن ۴۳
- ۴۷-۱-۲۰-۲- دلایل مهم مبحث نقض حکم از دیدگاه فقهاء شیعه ۴۷
- ۵۵-۱-۲۰-۳- دلایل مهم بحث نقض حکم از دیدگاه فقهاء اهل سنت ۵۵
- ۵۷-۱-۲۰-۴- نتیجه گیری از بررسی نظرات فقهاء ۵۷
- ۵۹-۱-۲۱- تنبیهاات ۵۹
- ۶۰-۱-۲۲- تاریخ تطور تجدید نظر و نقض حکم قضائی پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ۶۰
- ۶۰-۱-۲۲-۱- و اما، پس از پیروزی انقلاب ۶۰
- ۶۰-۱-۲۲-۲- پس از تصویب قانون اساسی ۶۰
- ۶۱-۱-۲۲-۳- نظر شورای نگهبان ۶۱
- ۶۱-۱-۲۲-۴- انحلال کلیه دادگاه های تجدید نظر ۶۱
- ۶۳-۱-۲۳- آثار عمومی حکم صادره از جانب قاضی ۶۳
- ۶۴-۱-۲۴- موضع و موقعیت قاضی در نظام جمهوری اسلامی ایران ۶۴
- ۶۵-۱-۲۵- صورتهای گوناگون مخالفت حکم صادره با احکام شرعی ۶۵
- ۶۶-۱-۲۵-۱- مخالفت حکم صادره با دلیل قطعی ۶۶
- ۶۷-۱-۲۵-۲- مخالفت حکم صادره با دلیل ظنی معتبر ۶۷
- ۶۹- فصل دوم: تجدید نظر در احکام قضایی ۶۹
- ۷۱-۲-۱- محدوده تجدید نظر و رابطه آن با فلسفه قضاء ۷۱

- ۲-۲- مبانی تجدید نظر ۷۳
- ۲-۳- محاسن تجدید نظر ۷۳
- ۲-۴- معایب تجدید نظر ۷۴
- ۲-۵- مقایسه تجدید نظر با اعاده دادرسی ۷۴
- ۲-۶- تفاوت اعاده دادرسی با فرجام ۷۵
- ۲-۷- شرایط دادرسی ۷۵
- ۲-۸- راز تجدید نظر در فقه ۸۲
- ۱-۱- بحث تجدید نظر در حکم قاضی مجتهد و نقض آن از دیدگاه فقهاء ۸۴
- ۱-۹-۱- تجدید نظر بدون خواست محکوم علیه ۹۰
- ۲-۹-۲- تجدید نظر به خواست محکوم علیه ۹۳
- ۲-۱۰- دیدگاه علمای ایران ۹۷
- ۲-۱۱- بررسی حقوقی ۹۷
- ۲-۱۲- متقاضیان تجدید نظر ۹۸
- ۲-۱۳- مستند عدم جواز تجدید نظر در حکم حاکم ۹۹
- ۲-۱۳-۱- استناد به روایت عمر بن حنظله ۹۹
- ۲-۱۳-۲- ارزیابی دلالت روایت عمر بن حنظله بر منع تجدید نظر در حکم ۱۰۱
- ۲-۱۴- مبحث تجدید نظر در حکم قاضی غیر مجتهد و نقض آن از دیدگاه فقهاء ۱۰۳
- ۲-۱۵- علت عدم تتبع در حکم قاضی را می توان ۱۰۶
- ۲-۱۶- اجزاء و امر قضاوت شده ۱۰۸
- ۲-۱۷- جهات تجدید نظر خواهی و موارد آن اعم از مدنی و کیفری، در حقوق موضوعه ایران ۱۱۲
- ۲-۱۷-۱- تجدید نظر خواهی در احکام مدنی ۱۱۲
- ۲-۱۷-۲- اشخاصی که حق درخواست تجدید نظر دارند ۱۱۳
- ۲-۱۷-۳- مهلت تجدید نظر ۱۱۳

- ۱۱۳-۲-۱۷-۴- جهات تجدیدنظر..... ۱۱۳
- ۱۱۴-۲-۱۷-۵- تجدید نظر در احکام کیفری..... ۱۱۴
- ۱۱۴-۲-۱۷-۶- احکام قابل تجدید نظر..... ۱۱۴
- ۱۱۷- فصل سوم: موارد جواز نقض حکم..... ۱۱۷
- ۱۱۹-۳-۱- کیفیت نقض حکم با حکم و فتوی و بالعکس و دیدگاه فقهاء در رابطه با آن..... ۱۱۹
- ۱۱۹-۳-۱-۱- نقض حکم با حکم..... ۱۱۹
- ۱۲۰-۳-۱-۲- نقض فتوی با فتوی..... ۱۲۰
- ۱۲۱-۳-۱-۳- نقض فتوی با حکم..... ۱۲۱
- ۱۲۳-۳-۱-۴- نقض حکم با فتوی..... ۱۲۳
- ۱۲۵-۳-۲- تفاوت نقض حکم اندک حکم..... ۱۲۵
- ۱۲۶-۳-۳- فرق نسخ قانون با ابطال قانون..... ۱۲۶
- ۱۲۶-۳-۴- رابطه بین نقض حکم و بدلان حکم..... ۱۲۶
- ۱۲۸-۳-۵- موارد نقض حکم قاضی در فقه..... ۱۲۸
- ۱۲۸-۳-۶- از دیدگاه اهل سنت..... ۱۲۸
- ۱۳۱-۳-۶-۱- اشتباه قاضی..... ۱۳۱
- ۱۳۱-۳-۶-۲- اگر قاضی به استاد و بر پایه علم خود، حکم صادر کرد، می‌تواند آن را نقض کند..... ۱۳۳
- ۱۳۳-۳-۶-۳- اگر قاضی در مسأله ای نظری و اجتهادی، به عمد یا سهواً خلاف مذهب خود حکم دهد..... ۱۳۳
- ۱۳۴-۳-۶-۴- اگر قاضی، در موضوعی، به استاد دلیلی برگزیده و درست، مانند گواهی گواهان، حکم دهد..... ۱۳۴
- ۱۳۴-۳-۶-۵- احکامی را که قاضی فاقد صلاحیت دادرسی صادر می‌کند..... ۱۳۴
- ۱۳۴-۳-۶-۶- اگر قاضی از روی حدس، و گمان و بدون اجتهاد و بررسی ادله موجود، حکمی دهد..... ۱۳۵

- ۷-۶-۳- در صورتی که اسباب حکم و اجتهاد دادرس صحیح باشد، ولی نتیجه آن
با حقیقت وفق ندهد ۱۳۶
- ۸-۶-۳- حکم بر خلاف قرآن یا سنت یا اجماع صادر شده است ۱۳۶
- ۹-۶-۳- حکم قاضی بواسطه امر احتمالی که وجود آن قطعی نیست و محتمل است
نقض نمی‌شود ۱۳۶
- ۷-۳- از دیدگاه شیعه ۱۳۷
- ۱-۳- بنای قضاوت و حکم از دیدگاه امام علی (ع) ۱۳۷
- ۲-۳- شرایط و صفات قاضی از منظر امام علی (ع) ۱۳۷
- ۳-۷-۳- عین استنباط و نقض حکم از نظر امام علی (ع) ۱۳۸
- ۴-۷-۳- موارد نقض حکم قاضی در فقه شیعه ۱۳۸
- فصل چهارم: ادله حرمت نقض حکم ۱۷۹
- ۱-۴- ادله قائلین به حرمت نقض حکم، و نقد آن ۱۸۱
- ۱-۴-۱- کتاب ۱۸۱
- ۲-۴-۱- اطلاق ادله جواز حکم بویژه روایات موجود در این مورد ۱۸۲
- ۳-۴-۱- اجماع ۱۹۰
- ۴-۴-۱- دلیل چهارم، اصل ۱۹۲
- ۵-۴-۱- دلیل پنجم، ادله جواز حکم، دلالت بر جرار حکم بر جمیع تکالیف
مترافعین را دارد ۱۹۴
- ۶-۴-۱- لزوم هرج و مرج ۱۹۵
- ۷-۴-۱- یک خصومت دو فصل را بر نمی‌تابد ۱۹۷
- ۸-۴-۱- استدلال میرزا حبیب الله رشتی ۱۹۹
- ۹-۴-۱- حکم مجتهد با عدم تقصیر در اجتهاد حکم الهی است ۲۰۳
- ۱۰-۴-۱- عدم جواز نقض رای قاضی در صورت مخالفت با فتوی ۲۰۴
- ۱۱-۴-۱- حکم عقل و بنای عقلاء ۲۰۵

- ۱۲-۱-۴- یکی از ادله حرمت نقض حکم را می‌توان، قاعده اعتبار امر قضاوت شده دانست ۲۰۶
- ۱۳-۱-۴- فراغ دادرسی ۲۰۷
- ۱۴-۱-۴- حرمت رد حکم از آثار حکم قاضی است که وضعاً و تکلیفاً باید رعایت شود ۲۰۸
- ۱۵-۱-۴- تتبع در حکم قاضی بدون ادعای جور مستلزم فحص و تفتیش از عیوب مردم است ۲۰۸
- ۲-۴- نقض حکم و جرایم مستوجب قصاص و قطع ۲۰۹
- ۳-۴- نقض حکم و ازاله آن در دعاوی مالی ۲۱۰
- فصل پنجم: نقض حکم در قوانین موضوعه ۲۱۳
- ۱-۵- واقعیت امر در حقوق کیفری چیست؟ قطعیت یا تجدید نظر در احکام صادره؟ ۲۱۴
- ۲-۵- سیر تاریخی و اجتماعی مرحله تنصیح حکم قاضی و مواد مربوط به آن در قوانین موضوعه ایران: ۲۱۷
- ۳-۵- احکام و قرارهای دادگاههای حقوقی جز در موارد زیر، قطعی است ۲۲۰
- ۴-۵- آراء دادگاه های عمومی و انقلاب در موارد زیر منقضی می‌گردد ۲۲۲
- ۵-۵- موارد نقض حکم در قانون آیین دادرسی مدنی (قانون تشکیل دادگاههای عمومی و انقلاب) ۲۲۶
- فصل ششم: نتیجه‌گیری و جمع‌بندی ۲۲۹
- نتیجه‌گیری از بحث تجدید نظر: ۲۳۰
- جمع‌بندی و خلاصه‌ای از نظریات فقهاء در مورد نقض حکم و موارد آن ۲۳۴
- نتیجه‌گیری از بررسی نظریات فقها ۲۳۷
- فهرست منابع: ۲۳۹

پیشگفتار

پس از پیروزی انقلاب اسلامی در جهت همگام کردن حکومت با قواعد شرع مقدس اسلام اقدامات گسترده‌ای صورت گرفت که از جمله این اقدامات ایجاد تحول در نظام قضایی کشور بود. که علاوه بر تغییرات در قوانین ماهوی؛ قوانین مربوط به شکل دادرسی نیز دچار تحول شد لیکن از آنجا که دست اندر کاران این امر سعی داشتند که بدون استفاده از تجارب کشورهای دیگر علی‌الخصوص کشورهای غربی صرفاً بر اساس فتاوی معتبر فقهی به نظام قضایی کشور سامان بخشند طبیعتاً به عنوان اولین تجربه در عمل مشکلات عدیده‌ای پدید آمد. بریزه موضوع تجدید نظر و نقض از احکام صادره در دادگاهها در نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران که از موضوعات مهم و بحث برانگیز بوده و اختلاف نظر در قطعی و غیر قابل تجدید نظر بودن حکم یا جواز تجدید نظر و نقض آن، علاوه بر آثار مختلفی که در مورد اصحاب دعوی و کسانی که موضوع حکم قرار گرفته‌اند داشته، در تشکیلات و سازماندهی سیستم و نهادهای قضایی نیز تاثیر زیادی گذاشته است.

بنابراین مسئله "نقض حکم قاضی و موارد آن در فقه و حدیث موضوعه" از زوایای گوناگونی شایسته کندوکاو و بررسی می‌باشد به بیان دیگر مسئله بررسی از مشکلترین مسائل قضایی است و می‌توان آن را از مهمترین مباحث مطرح در آئین دادرسی کیفری و مدنی، دانست و در تشخیص موارد آن، موضوعاً و معمولاً باید کاملاً دقت شود. از نظر فقه عامه و امامیه مسلم است که رای صادره توسط قاضی واجد شرایط در وهله اول قطعی می‌باشد ولی با این وجود در برخی از موارد بدلایلی قابل نقض است؛ و نیز این موارد نقض کاملاً جنبه استثنایی دارد. سوال این است که آن موارد نقض کدام است؟ و یا اینکه این نقض پذیری تنها در صورتی ممکن است که با احکام ضروری و قطعی شرعی در مخالفت

باشد؟ و یا اینکه فقط احکامی قابل نقض است که قصوراً یا تقصیراً مطابق این ضوابط صادر نشده باشد. ۲. یا موارد دیگری را نیز در بر می‌گیرد؟ و اینکه اگر این نقض بی دلیل و بدون هیچ استدلالی صورت گیرد؛ شائبه رد «حکم واجب النفوذ است و به گونه ای است که تا سرحد» شرک بالله «توصیف شده است. ۳. و اینکه آیا منظور از «حکمهم همان حکم مستند به خداوند و ائمه اطهار است یا نه؟، اینها و موارد دیگر از جمله شبهاتی است که در این کتاب به آن پرداخته ایم. علی ای حال آنچه مسلم است این است که قضات دادگاه ها به واسطه انسان بودن مصون از خطا و اشتباه نیستند و در هر دادرسی احتمال سر و خطا را نمی‌توان منتفی دانست. در فقه امامیه در مورد جواز تجدیدنظر و نقض حکم در رأی قاضی اختلاف نظر وجود دارد در حالی که برخی را آن جایز می‌دانند برخی شدیداً با آن مخالفند. در این مورد همانند سایر مباحث فقهی کمتر بحث فلسفی و عقلانی صورت گرفته است. از این رو با توجه به اینکه مبنای قوانین در نظام حقوقی ایران فقه امامیه است، ضرورت دارد از دیدگاه فقه امامیه نیز این موضوع را مورد بررسی قرار داده و مبنای آن را تبیین نماییم. در فقه امامیه یکی از خصوصیت‌های حکم قضایی اعتبار و عدم جواز نقض آن است، این خصوصیت نه به عنوان یک اصل و قاعده کلی پذیرفته شده است، در فقه عامه نیز مورد استناد واقع شده، بلکه در حقوق موضوعه از آن به اصل "اعتبار امر قضاوت شده" تعبیر می‌شود. البته این اصل فلسفه فقهی و حقوقی دارای مواردی استثنایی است که قضات می‌توانند احکام سابق را نقض کنند، لیکن نسبت به این موارد اختلاف نظرهای عدیده ای دارند. به عنوان مثال برخی این موارد را محدود به احکام خلاف شرع و قانون و نیز خلاف واقع می‌دانند و برخی دیگر نیز در صورت خطای قضایی و عدم صلاحیت او قائل به نقض حکم صادره هستند. این کتاب ضمن تطبیق موارد استثنایی اصل عدم جواز نقض حکم قضایی با موارد نقض قانونی، به تحلیل و بررسی موارد استثنایی اصل مذکور در فقه اسلام و حقوق موضوعه ایران می‌پردازد.

از این رو بر آنیم ابتدا به ذکر کلیات بحث از حیث واژگان و موضوعات مرتبط با عنوان کتاب پردازیم تا آمادگی بیشتری را برای ذهن خواننده جهت ورود به مباحث بعدی که

شالوده اصلی بحث می‌باشد فراهم نماییم. در بخشهای بعدی به مقوله تجدید نظر در حکم حاکم و کلیه مباحث مربوط به آن، اعم از جواز و عدم جواز آن در فقه پرداخته و نظر فقهاء در این خصوص را بیان داشته ایم. در پی این فصل، موارد نقض حکم با ذکر موارد نقض در حد توان و با بیان اختلاف نظرها و دیدگاههای مختلف تدوین یافته، و نیز سعی شده تا با ذکر موارد نقض که بنوعی همسو با عنوان کتاب حاضر می‌باشد شالوده اصلی پژوهش را به نگارش در آوریم. در ادامه نیز به بیان ادله قائلین حرمت نقض و کسانی که حکم قاضی را به مثابه حکم الله می‌دانند و نقض آن را به انحاء مختلف در حد شرک با الله متصورند پرداخته و نقدهای وارده بر این دیدگاه را نیز در حد توان از منظر فقه عامه مطرح نموده ایم. در آخر کتاب نیز به ذکر موارد نقض در حقوق موضوعه پرداخته و بعد از بحث در مورد مقوله هاین جبر، تجدید نظر و نقض در فقه؛ و ذکر موارد آن در حقوق موضوعه کنونی و نتایج حاصله از آن که عالی از لطف نبوده، پرداخته تا هم جنبه فقهی پژوهش و هم صورت مرسوم حقوقی و قضایی متداول را مورد کنکاش قرار داده باشیم.

در پایان نظر به اینکه کتاب حاضر اولین کتاب است که منحصرادر مورد نقض احکام قضائی در فقه و حقوق موضوعه نوشته شده است بدین شک کاستیها و نارساییهای فراوانی دارد. امید است صاحبان علم و تجربه، اعم از استادان و دانش پژوهان و دانشجویان و دست اندر کاران؛ نظریات انتقادی و اصلاحی خود را با نویسندگان بدان بگذارند و در اعتلای کیفیت کتاب سهمی داشته باشند.

محسن عمارلو

کارشناس ارشد فقه و حقوق اسلامی

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین

کارشناس روابط کار اداره کل تعاون کار و رفاه اجتماعی

استان زنجان